

K PROBLÉMOM FILOZOFIE VEDY

MILAN BURICA

V súčasnom období sa v sovietskej vedeckej produkcii (v periodikách a knižných publikáciách), týkajúcej sa vedy o vede, analyzuje rad — z hľadiska perspektívneho rozvoja vedy — závažných a aktuálnych otázok. Všimneme si tie, ktoré spadajú do oblastí tradičného prístupu k vede ako celku. Výsledky tzv. „neklasických“ analýz inštitucionalizovanej vedy, ktorej rozvinuté formy sa spájajú s vedeckotechnickou revolúciou, budeme analyzovať na inom mieste.

Tradičný prístup k štúdiu vedy vcelku zahrňuje výskum logiky, metodológie, filozofie a dejín vedy. Rôzne otázky tohto výskumu sa v primeraných proporciách analyzujú v sovietskych odborných časopisoch. Sovietska veda si hlbšie všima aj práce západných autorov, ktoré kriticky posudzuje a hodnotí.

V tomto duchu hodnotia T. N. Pančenko a A. G. Šubakov (1, s. 139 a n.) „kritickú“ koncepciu dejín vedy, ktorú predložil americký prednášateľ filozofie M. Finocchiaro v knihe *Dejiny vedy ako vysvetľovanie* (Detroit 1973). V knihe sa skúma predmet historiografie vedy, teda jeden z významných problémov filozofie vedy, ktorý autor posúva do polohy historického vysvetlenia vedeckého objavu. A práve v tomto kontexte kriticky vystupuje proti koncepciám svojich západných kolegov, ktorí taktiež spracúvajú túto časť problematiky filozofie vedy (K. Popper, T. Kuhn, C. Hempel, J. Agassi atď.). Koncepcie týchto autorov pokladá Finocchiaro za neadekvátne vedecky odrážanej realite, ako nás o tom podľa neho v posledných desaťročiach presvedčajú extrapolácie predstáv spomenutých bádateľov na materiál filozofie dejín vedy. Pritom sám Finocchiaro nepokladá pojmový a metodologický aparát, ktorý sa aplikuje v práci pri štúdiu dejín vedy, za hotový a vypracovaný, ale chce ho ďalej skúmať.

V tomto kontexte treba všeobecne povedať, že koncepcie filozofie vedy západných autorov sú špecifickou zmesou rôznych úrovní metavedeckých výskumov. Odlišujú sa pôvodnosťou, ale aj svojím významom pre rozvoj vedy. A tak hodnotenia postpozitivistických teórií genézy vedeckého poznania treba realizovať veľmi kriticky. Pri takejto analýze sa naráža na problém pri vymedzovaní miesta tejto filozofie v systéme metavedeckých výskumov. Podľa G. G. Kirilenka pri skúmaní významu postpozitivistického výskumu vedy si treba všimnúť viacerých momentov, jednak jeho filozofický základ, v ktorom prevládajú subjektivistické tendencie, jednak špeciálne problémy dynamiky vedeckého poznania, ako aj samu filozofickú reflexiu vedy, ktorá je napriek svojej rozsiahlosti v tomto výskume nedostatočne rozpracovaná.

Napriek tomu však treba priznať, že viacerí západní autori spejú vo svojich koncepciách predsa len k určitému realizmu. Prejavuje sa to predovšetkým v tom, že vo svojich vedeckých výskumoch sa neobmedzujú na triviálne filozofické úvahy, že prekonávajú a opúšťajú scientistický smer vý-

skumu vedy a že sa usilujú vytvoriť novú všeobecnú teóriu vedeckej aktivity. V tejto svojej práci sa odpútavajú od subjektivismu, čo je prijateľné, ale zasa vedu „rozpúšťajú“ v iných druhoch duchovnej činnosti, s čím nemožno súhlasiť. G. G. Kirilenko predvída, že vnútorné tendencie vývoja tohto smeru výskumu vedy vedú k tomu, že sa nevyhnutne narazí na problém jednoty špeciálnych a filozofických aspektov výskumu vedy, ktorý môže adekvátne riešiť len marxistická filozofia. (2, s. 145)

Vráťme sa však k Finocchiarovi ako jednému z reprezentantov západnej filozofie vedy a v kontexte s ním riešime niektoré ďalšie problémy tejto vednej oblasti. Podľa neho je v súčasnej etape vývoja vedy nevyhnutné vytvoriť historiografiu vedy, ktorú sám niekedy nazýva metodológiou dejín vedy, príp. kritickou filozofiou dejín vedy. V súvislosti s touto Finocchiarovou požiadavkou si však stručne všimnime situáciu aj v iných spoločenskovedných disciplínach na Západe, najmä v histórii, ktorá nesporne ovplyvnila Finocchiarovu revíziu panujúcich teoretických názorov v západnej filozofii vedy. V tejto súvislosti treba povedať, ako konštatuje J. V. Petrov (3, s. 79), že predstavitelia súčasnej buržoáznej kritickej filozofie dejín spravidla absolutizujú „aktívnu úlohu tvorivej fantázie bádateľa pri interpretácii historických údajov; tým, že stále zdôrazňujú, že myslenie historika sa determinuje apriórnymi formami, hodnoteniami, kontextom atď., inak povedané poukazujú na neadekvátnosť historického poznania samých historických realít“. (3, s. 79)

Pritom však z teórie poznania vieme, že historickému údaju (faktu) pripadá významné miesto vo vedeckej teórii historického poznania. Pochopiteľne preto, lebo je komponentom tohto poznania, čím vytvára vlastný empirický základ teoretických predstáv v historických vedách. Ved aj všeobecne platí, že bez faktických údajov má každé poznanie a myslenie špekulatívny charakter, stráca kontakt s reálnou oblasťou, o ktorej sa vyjadruje, čím sa zbavuje hlbokého objektívneho obsahu. Eo ipso hľadanie údajov je bezpodmienečným predpokladom našich ďalších teoretických výbojov vo vedách.

V súvislosti s analyzovanou témou musíme dodať, že kritická filozofia dejín vychádza z nesprávneho modelu interakcie subjektu a objektu pri skúmaní charakteru historického faktu. Predstavitelia tejto koncepcie dejín vlastne pokračujú v tradíciách novopozitivismu, a tak vyzdvihujú a zveličujú subjektívny charakter historického poznania, preceňujú aktívnu úlohu samého historika v procese reprodukcie faktu (údaja) historického poznania. Podľa francúzskeho historika H. Marroua „kritickú filozofiu dejín možno považovať za teóriu, ktorá potvrdzuje rozhodujúcu úlohu aktívnej účasti historika, jeho predstáv, osobnosti v procese historického poznania“. (4, s. 51)¹ Na moment aktivity historického výskumu pri konštruovaní objektov a údajov, ako aj na ich „naplnenie“ historickým zmyslom upozorňujú aj ďalší bádatelia v teórii historického poznania.

Podľa skôr analyzovaných Finocchiarových predstáv jeho vlastná kritická filozofia, čo si musíme všimnúť, predovšetkým kriticky chápe vývoj vedy, ide jej v konečnom dôsledku o kriticko-historické chápanie samej vedy. „To najmenšie, čo potrebuje kritické chápanie vývoja vedy a kriticko-historické chápanie vedy — hovorí autor — je pochopenie metód, ktorými sa do-

¹ Spomenuté teoretické predstavy uvádzame podľa (3, s. 81).

sahuje chápanie a pochopenie chápania.” [5, s. 9]² Autor v analyzovanej práci z tohto programu realizuje metodologickú kritiku existujúcej filozofie, histórie a historiografie vedy, pretože podľa neho práve ona má predchádzať vlastnej práci na pozitívnom výklade novej kritickej filozofie.

Podľa I. Lakatosovho kritického programu v oblasti filozofie vedy, ako ho formuloval autor, mnohé zo starých vedeckých problémov (ako je pravdepodobnosť indukcia, redukcia atď.) sa stávajú pseudoprotblémami, pretože odpovedajú na nesprávnu dogmatickú otázku, „ako poznávame“. Sám v rámci svojho kritického programu za novú a centrálnu otázku filozofie vedy pokladá zdokonaľovanie hypotéz. [6]³ Lakatos pokladá rozličné filozofické koncepcie pravdy, vládnuce doteraz vo filozofii vedy, za dogmatické a naivné. Podľa neho zrieknutie sa riešenia základných noetických problémov vedy neznamená vytvorenie novej „vedeckej“ filozofie, hoci Lakatos neraz práve takto kvalifikuje svoju koncepciu. V skutočnosti však jeho vlastné novátorstvo vo filozofii sa de facto málo odlišuje od starej „justifikacionistickej“ filozofie (metafyzickej teórie večných právd), ktorú sám pokladá za dogmatickú a ktorej sa podľa neho treba zrieknuť.

Stručne si však všimnime Finocchiarovu koncepciu pojmu vysvetlenie. Autor sa dôkladnejšie zastavuje pri tomto pojme a rozlišuje tri všeobecné princípy vysvetlenia. Najuspokojivejšie vysvetlenie musí mať podľa neho vlastnosť potenciálnej predpovedateľnosti, musí byť v súlade so zákonmi a musí odpovedať na otázku „prečo“. Práve v tomto kontexte sa autor usiluje ukázať, že princíp potenciálnej predpovedateľnosti je logicky neopodstatnený a že vedie k omylu. Eo ipso kritizuje aj jeho stúpcov (C. Hempel), ako aj jeho odporcov (M. Scriven). Sám konštatuje, že dejiny vedy poskytujú dosť príkladov takých objavov, ktoré sú z hľadiska princípu potenciálnej predpovedateľnosti nepredpovedateľné. Taktiež vidí, že pojem vysvetlenie sa v dejinách vedy vyvíjal a menil a naráža aj na praktický aspekt pri vysvetľovaní vedeckých objavov. Hlavnú príčinu ťažkostí s pojmom vysvetlenie hľadá v nedostatočnej rozpracovanosti problematiky historiografie vedy. Odvoláva sa však aj na J. Agassiho prácu *K historiografii vedy* (1973), ktorú pokladá za prvý pokus o vytvorenie reálnejšej historiografie vedy, i keď nesúhlasí ani so základnými tézami tejto knihy. Nesúhlasí napr. s názorom, že dejiny vedy treba budovať na popperovskej „kritickej filozofii“ vedy, ako i s názorom, že nekriticky prijatý induktívny alebo konvencionalistický prístup viedol historikov vedy k deformáciám interpretácií dejín vedy atď.

Pokiaľ ide o Finocchiarov relatívne kladný pohľad na konvencionalizmus, vieme, že súčasná veda dôkladne analyzuje tento gnozeologický postup a diferencuje ho. V tomto kontexte spomeňme, že aj podľa niektorých západných autorov pojem konvencionalizmus nie je ekvivalentný s konvencionalizmom ako subjektivistickou filozofickou koncepciou, ktorá istým spôsobom rieši otázku vzťahu poznania k objektívnej skutočnosti. Pre vyvrátenie konvencionalizmu má meritórny význam práve správne a materialistické vysvetlenie faktu relatívnej nezávislosti výberu či voľby teoretických systémov od empirických údajov. V tejto otázke sa stretávame s tvorivou aktivitou, relatívnou samostatnosťou logického poznania, teda s problémom, ktorý nastolila a sú-

² Porovnaj [1, s. 139].

³ Bližšie pozri [2, s. 141].

časne mystifikovala nemecká klasická filozofia. Musíme však priznať, že vzájomný vzťah medzi empirickým a teoretickým je skutočne značne komplikovaný. Eo ipso len jeho hlboké pochopenie nás chráni pred sklznutím do konvencionalizmu. V intenciách toho treba spomenúť, že napr. logický empirizmus s celým svojím logicko-metodologickým aparátom padá na tom, že sa pokúša nájsť pre každú teoretickú predstavu väzbu, ktorá vedie od nej k empirickým údajom. A keďže konvencionalizmus je nevyhnutným dôsledkom „plazivého“ empirizmu, ako hovoria A. M. Koršunov a V. V. Mantatov, základné nedostatky oboch prúdov sú rovnaké. (7, s. 70)

Podľa sovietskych autorov jedným zo základných argumentov proti konvencionalizmu je empirické zovšeobecnenie, ktoré sa realizuje v procese poznania. Avšak v kontexte s ním, čo je dôležité, treba rozlišovať moment synchronie a diachronie. Pritom samé formovanie poznania na úrovni synchronie sa realizuje (v každej jednotlivéj etape) nielen na základe zovšeobecnenia empirických údajov, ale podstatne závisí aj od existujúceho pojmového či kategoriálneho aparátu. Teda na tejto úrovni sú kategórie akési danosti či podmienky, ktorých pomocou sa formuje racionálne poznanie. A v tom má konvencionalizmus pravdu. No na druhej strane ak sa kategória vymedzuje v historickom aspekte, tak sa už nejví ako východiskový bod výskumu, ale ako výsledok, záver predchádzajúceho ľudského poznania, pretože na úrovni diachronie celé naše poznanie vychádza zo skúsenosti. Je zrejme, že v samých kategóriách je už odstránený či izolovaný súvis s empirickou etapou ich formovania (preto sa tieto teoretické určenia javia ako logicky osvojená prax). Pri všestrannom hodnotení konvencionalizmu musíme teda povedať, že radikálny i „metodologický“ konvencionalizmus sa kritizuje nie preto, že uznáva závislosť konkrétneho (jednotlivého) poznávacieho aktu od aplikovateľného kategoriálneho aparátu, ale pre subjektivistický výklad tohto aktu, pre nechápanie determinovanosti pojmového aparátu daného historického poznania, preto, že pripúšťa ľubovoľnú vo výbere metodologickej aparatúry a vo výbere teórií.

Z tejto analýzy vidno, že problém konvenčnosti sa bezprostredne spája s otázkou aktívnosti teoretického myslenia. Konvenčné je spojené s transformáciou poznania, s formovaním zmyslových a myšlienkových konštrukcií, ktoré sa bezprostredne nezhodujú s objektom. Je zrejme, že bez evidovania heuristickej úlohy konvenčnosti nemožno pochopiť, ako zdôrazňujú sovietski autori, dialektiku poznania, komplikovaný, sprostredkovaný a nelineárny charakter vzťahu poznania k realite. V materialistickej noetike sa komponent konvenčnosti teda úplne nevyučuje z procesu poznania. Ale konvenčnosť ako gnozeologický postoj má protirečivý význam. Jednak bez nej, podľa A. M. Koršunova a V. V. Mantatova, nemožno tvorivo odrážať svet, jednak konvenčnosť, keď sa spája s ľubovoľnou hrou fantázie, s čistou konvenciou, ktorá je zbavená objektívneho základu, stráca svoj poznávací význam a nevyhnutne vedie k agnosticizmu.

Kvôli lepšiemu prehľadu môžeme spomenúť, že podľa samého zakladateľa konvencionalizmu H. Poincarého veda sa buduje formulovaním konvencií, ktorých výber je ľubovoľný a ohraničuje sa iba faktom jednoduchosti, harmónie a požiadavkou neprotirečivosti. Z toho autor uzatváral, že vedecké zákony sú konvencie. Poincaré však nesprávne interpretoval aj vzťah absolútnej a relatívnej pravdy, ako aj samé princípy budovania vedy. Nepochopil tézu

o asymptotickom približovaní sa ľudstva k pravde, ktoré (približovanie) prostredníctvom vedeckých zákonov ustavične realizuje progredujúci vývoj vedy. Jednoducho preto, lebo mnohé vedecké teórie a zákony sú vlastne len relatívnymi pravdami. No nepostrehol, že z týchto poučiek vôbec nemožno poukazovať na subjektívny, od vedomia závislý charakter samých základných princípov vývoja vedy. A tak na záver našich úvah o tejto problematike treba ešte raz povedať, že gnozeologickým základom konvencionalizmu bola konvencionalistická absolutizácia sprostredkovanej väzby teórie so skúsenosťou. Pritom sám Poincaré svoj konvencionalizmus zdôvodňoval nielen búrlivým vývojom geometrie v 19. storočí, ale aj existujúcim stavom mechaniky.

Analyzujme však aj ďalšie zaujímavé názory, ktoré obhajuje Finocchiaro. Najmä tie, ktorými autor napáda v spomenutej J. Agassiho knihe propagovanú závislosť dejín vedy od filozofie vedy. Musíme priznať, že o tejto otázke možno diskutovať. A to hlavne vtedy, keď problém, ktorý vyplýva z danej relácie, formulujeme materialisticky. Finocchiarovi však o takéto riešenie nejde. Sám sa usiluje, čo sa však pri globálnom pohľade na riešené otázky zdá neprijateľné, oslobodiť historiografiu vedy od princípov filozofie vedy, ktorá podľa neho nie je potrebná ani pri vysvetľovaní dejín vedy, ani pri potvrdzovaní už objavených vysvetlení. A tak podľa neho história vedy sa musí oslobodiť od zrejmych ohraničení, akými ju obmedzuje J. Agassi. Finocchiaro je presvedčený, že historicko-vedecké vysvetlenie nezávisí od filozofie vedy. Naopak, samy tieto filozofie vedy vraj obyčajne vznikajú v dôsledku extrapolácie určitého jedného úspešného vysvetlenia na celú históriu vedy. Autor ukazuje, že takúto genézu mala podľa neho „archimedovská“ filozofia vedy (t. j. matematický prístup k štúdiu prírody), ktorá vznikla v dôsledku vysvetlenia Galileiových a Descartových úspechov a neúspechov pri skúmaní zákona pádu telies, ako napr. aj popperovská filozofia vedy, ktorá vznikla zo zovšeobecnenia vysvetlenia Einsteinovho objavu.

Finocchiaro sa nazdáva, že metodologická oprávnenosť filozofie vedy naráža na isté ťažkosti aj preto, že záujmy historikov a filozofov vedy sa realizujú v rozdielnych úrovniach. Ak podľa neho historikovi vedy ide o individuálne a neopakovateľné udalosti, filozofovi dejín vedy ide o vysvetlenie všeobecných schém v histórii vedy (ako to vyjadruje napr. J. Agassi), príp. všeobecných modelov evolúcie alebo štruktúry každej vedeckej premeny (prístup T. Kuhna). A tak z hľadiska historika vedy sa teoretická história či filozofia vedy (chápanie J. Agassiho) javí ako protirečenie vo vymedzovaní jej predmetu.

V tomto kontexte je samozrejme veľmi dôležité všimnúť si aj vzťah súčasných západných filozofov vedy k samej filozofii, príp. genézu ich filozofických predstáv, lebo je jedným z najlepších ukazovateľov zdrojov názorových rozdielov medzi týmito teoretikmi. K týmto otázkam treba aspoň stručne povedať, že ak novopozitivismus zavrhol klasickú metafyziku ako iracionálny konglomerát rozličných predsudkov a poverí, ktoré sú z hľadiska ich aplikácie vo vede sterilné, postpozitivistu už zmiernili svoj útočný tón proti filozofii. Dokonca často zdôrazňujú kontakt s tradičnou filozofiou, i keď nie vždy adekvátne a odôvodnene. Je pozoruhodné, že súčasní predstavitelia filozofie vedy sa hlásia k rôznym filozofickým smerom či jednotlivým filozofom, i keď niektorí z nich zasa príliš nedôverujú filozofickému mysleniu. Tak napr. Agassi odsudzuje existencializmus a Heglovu filozofiu ako neplodnú meta-

fyziku, ktorá nijako nesúvisí s úsilím o vedecký model sveta, kým P. Feyerabend vidí súvislosť medzi svojimi filozofickými predstavami a Heglovou „dialektickou“ koncepciou, dokonca ju považuje za predchodkyňu svojej teórie rastu vedeckého poznania. Pritom však v názoroch týchto autorov naozaj panuje aj istý zmätok, príp. pre nás netradičný spôsob videnia vývojovej línie v dejinách filozofického myslenia. A tak nijako neprekvapuje, keď Lakatos, ba i Agassi vidí reláciu medzi svojim kritickým racionalizmom a existencialistickou filozofiou, keď Feyerabend dáva E. Macha vedľa Hegla a keď podľa neho Kierkegaardova filozofia nie je v nesúlade s marxistickými sociologickými predstavami. Podľa Lakatosovej chaotickej a nematerialisticky vypracovanej predstavy jeho koncepcia vedy je vraj dokonca zložená z najlepších komponentov voluntarizmu, pragmatizmu a prvkov realistických teórií empirického rastu. (8, s. 188)⁴ Podobných nezvyklých konjunkcií by sme mohli uviesť aj viac, pretože spomenutí autori vyberajú z rôznych filozofických smerov a systémov tie učenia a predstavy, ktoré sa zhodujú s ich modelom rastu vedeckých poznatkov. V tejto súvislosti môžeme ešte spomenúť, že napr. I. Lakatos prebral od empirizmu predstavu o determinovanosti výskumu skúsenosťou, od kantovcov pojem aktívnosti poznania, od konvencionalizmu zasa zdôraznenie metodologických direktív vo výskume vedy. (8, s. 119)⁵ Okrem toho treba dodať, že sami západní autori používajú vo svojich odborných prácach pre nás neobvyklú terminológiu, ktorú používajú v netradičnom význame, že poukazujú na ambivalentnosť pri používaní niektorých pojmov v oblasti metodológie vied, čo sťažuje štúdium ich prác.

V tomto prehľade spomínaný Finocchiaro sa vo svojej knihe *Dejiny vedy ako vysvetľovanie* vyjadroval aj o Popperovej filozofii vedy, ktorej predovšetkým vytýkal antihistorickosť. Nesúhlasil ani s jeho koncepciou opisu vývojovej dynamiky vedy prostredníctvom hypotéz a ich vyvrátení, pretože podľa neho taký opis nemá charakter historického opisu. Rozdiel medzi teoretickým a historickým opisom sa podľa neho nedá stotožniť s rozdielom medzi logickým a historickým prístupom, príp. logickým a psychologickým chápaním, pretože historický opis má vlastné logické a psychologické aspekty. Sama logika historického opisu má byť vraj logikou historických účastníkov opísanej situácie, a to nezávisle od toho, či sa táto logika javí historikovi vedy ako pravda alebo nepravda. Pritom, dôvodí autor, historická situácia vystupuje v teoretickom opise tak, ako ju percipuje historik alebo epistemológ vedy, a nie reálny účastník danej historickej situácie.

V kontexte s Finocchiarovým zdôrazňovaním miesta a významu historika vedy pri vypracúvaní teoretických koncepcií a predstáv treba kvôli upozorneniu na určitú kontinuitu či analógiu stručne poukázať aj na výskumné postupy prvých pozitivistických historikov. V literatúre sa o týchto otázkach uvádza, že logika ich výskumov vychádzala zo schémy, ktorá obsahovala spracovanie materiálu (dokumentov), výber údajov, ich zovšeobecnenie a vybudovanie kompletných teórií. Pritom treba povedať, že spracúvaný materiál si bol podľa tejto koncepcie sebestačný, t. j. nevyžadovať historikovi interpretáciu. Na fakt (údaj) zasa pozitivistická história pozerala ako na konkrétnu udalosť, ktorá zanecháva pre ňu typickú stopu už v sformovanej poznat-

⁴ Tieto názory sa uvádzajú v [2, s. 142].

⁵ I. Lakatosove eklektické tendencie sa spomínajú v [2, s. 142].

kovej sfére percipienta. Sama redukcia procesu poznania na individuálnu logiku myslenia bola v taktó budovanej histórii úplne podmienená meditatívnym prístupom k charakteru interakcie subjektu a objektu. Prirodzene, v ranom pozitivizme bol proces poznania pasívny a vyčerpával sa prostým zoskupovaním údajov skúsenosti, ktoré túto skúsenosť totálne určovali.

Pod vplyvom prírodovedy v 19. storočí aj pozitivistickí historici sa usilovali spresniť svoju vednú disciplínu. Pritom ich úsilie o exaktnosť, spočívajúce v mechanickej registrácii analyzovaného predmetu, sa spájalo — čo musíme zdôrazniť — s požiadavkou, podľa ktorej sa do daného historického hodnotenia mali zahrnúť všetky subjektívne momenty vyskytujúce sa v poznávacej činnosti. H. Marrou túto skutočnosť navrhol vyjadriť schémou $h = P + p$, podľa ktorej históriu h vytvára objektívne registrujúca minulosť P a [plus] určitý nevyhnutný zásah prítomnosti prostredníctvom historika p . Pritom sa tento zásah pokladal za podobný chybe, vyskytujúcej sa v astronomických pozorovaniach, teda za parazitný príviesok k údajom skúsenosti, ktorého veľkosť sa treba usilovať zmenšovať k nule. (4, s. 53)⁶

Celkove na jednej strane možno povedať, že úsilie raných pozitivistov o vybudovanie histórie ako presnej vedy viedlo k posilneniu empirizmu v tejto vednej disciplíne, t. j. k chápaniu faktov ako jediného základu historického poznania. Avšak na druhej strane ich naívné realistické chápanie relácie subjektu a objektu, ako aj prvky fenomenalizmu v poznávacích postupoch týchto pozitivistických historikov viedli k tomu, že historické abstrakcie a zovšeobecnenia sa chápali ako subjektívne konštrukcie, ktoré sú zbavené objektívneho obsahu. Samozrejme ďalší vývoj historickej vedy, jej ovplyvnenie marxizmom, ako aj zahrnutie do histórie analýzy sociálnych a ekonomických vzťahov postupne prezentovali historické poznanie ako značne zložitý proces, ktorý musí evidovať široký okruh daností, ktoré sa v stále väčšej miere uplatňujú v rozvinutom historickom výskume.

Po tejto retrospektíve z oblasti histórie, pokiaľ ide o vlastný Finocchiarov vzťah k skôr spomínanému Popperovi, musíme súhrnne povedať, že podľa Finocchiara je Popperov logickoteoretický opis jednak neúplný, pretože nezahrňuje informáciu o historickej situácii, jednak vedie k omylu, t. j. k zamieňaniu historickej a teoretickej štruktúry vedeckého objavu a konečne nie je schopný z hľadiska historickej situácie objasniť samé premeny teoretických predstáv.

Samého Poppera zaraďuje A. J. Pančenko z gnozeologického hľadiska ku kritickému racionalizmu, ktorý patrí k najradikálnejším racionalistickým variantom realistického hnutia v buržoáznej filozofii. K tomuto prúdu môžeme, pravda, zaradiť aj P. Feyerabenda, W. W. Bartleyho III, J. Agassiho, ako aj niektorých autorov z krajín s nemeckým jazykom. Pritom sami kritickí racionalisti pokladajú za zakladateľa diskutovaného smeru K. Poppera, v ktorého fundamentálnych prácach má noetika značne agnosticujúcu podobu. Veď za autoritu v teórii poznania neuznáva Popper ani pozorovanie, ani rozum. Sám vraví, že z hľadiska existujúcich zdrojov poznania je najdôležitejšia „intelektuálna intuícia a fantázia, avšak aj ony sú nespoľahlivé...“ (9, s. 28)⁷ A tak jedinou zárukou vedeckého progresu vidí Popper v kriticisme, v ra-

⁶ O týchto názoroch porovnaj (3, s. 81).

⁷ Pozri už citované (2, s. 137).

cionálnej kritike vedeckých teórií a hypotéz. Ešte môžeme dodať, že na báze skeptickej a agnostickej metodológie „kriticizmu“ začal Popper v šesťdesiatych rokoch rozpracúvať „kritický racionalizmus“ v noetickom a ontologickom pláne.

Finocchiaro okrem Popperových predstáv kritizuje aj T. Kuhnovu koncepciu filozofie vedy. Vytýka mu, že napríklad nerozlišuje hľadisko historika (príp. filozofa, metodológa, epistemológa) vedy a hľadisko skutočného účastníka dejinných udalostí. Sám sa nazdáva, že nezlučiteľnosť paradigiem, o ktorých hovorí Kuhn pri skúmaní genézy vedy, sa nemôže odhaliť bez ich konfrontácie či kolácie, lebo táto sa vždy uskutočňuje, a to nezávisle od toho, či ju teoretik pokladá za oprávnenú alebo nie.

K týmto otázkam treba doplniť, že rozdielu kladných a záporných heuristik v metodológii výskumných programov, ktoré zdôraznil Lakatos, odpovedá T. Kuhnom obhajované rozdelenie vedy na „normálnu“ a revolučnú, ktorú autor vysvetlil v práci *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Kvôli objasneniu týchto pojmov však treba spomenúť, že v „normálnej“ vede výskumník podľa Kuhna nezavrhuje základy paradigmy [t. j. teórie, ktoré sa pokladajú za obraz vedeckého výskumu, za mieru vedeckosti a prostriedok, ktorého pomocou sa riešia všetky vznikajúce „hádanky“ vo vede]; on môže zavrňovať alebo modifikovať iba pomocné tvrdenia, ktoré sa nedotýkajú tých základov. No v revolučnom období vývoja vedy výskumník môže zavrhnúť či odmietnuť i vládnuce paradigmatické predstavy.

Finocchiaro však útočí aj na Kuhnovu klasifikáciu štruktúry vedeckých revolúcií (Kopernikova, Lavoisierova, Einsteinova), ktoré vraj nezodpovedajú autorovým opisom vedeckých revolúcií. A to v tom, že novosť danej vedeckej revolúcie, jej nezlučiteľnosť so starou, ako aj vzájomná neporovnateľnosť vedeckých revolúcií (či už skutočná alebo predpokladaná) sa nevyskytujú vždy navzájom pri týchto revolúciách. Podľa autora Kuhn robí chybu v tom, že sa zrieka analýzy logiky skutočných účastníkov historických udalostí, od presvedčenia ktorých závisí štruktúra transformácií vo vede.

Ešte treba dodať, že Finocchiaro sa usiluje pri spracúvaní dejín vedy aplikovať aj B. Croceho chápanie histórie, podľa ktorého sa história konštituuje aktom uchopenia a chápania. Sám Croce rozlišuje historickú, vysvetľovaciu a kronikársku, opisnú formu histórie, ktoré sa navzájom dopĺňajú. Podľa neho každá história sa stáva kronikou vtedy, ak viac nie je predmetom uvažovania a iba sa zapisuje v abstraktných slovách, ktoré boli kedysi veľmi konkrétne a zreteľné.

Sám Croce patril medzi novoidealistických historikov, ktorí, podobne ako pozitivistickí historici, sa usilovali vysvetliť podiel subjektu pri budovaní objektov historického výskumu. Títo novoidealisti chápali historické javy ako subjektívny výtvar. Ich zdôrazňovanie aktívnej úlohy subjektu pri konštruovaní objektívnych javov vyplývalo aj z Croceho metodologického racionalizmu. Môžeme však povedať, že vlastne väčšina súčasných západných historikov pri zdôrazňovaní zmyslu v historickom poznaní nasleduje B. Croceho. Títo historici sa nazdávajú, ako vraj H. Stuart Hughes, že ak historická próza nemá určitý zmysel, stáva sa prostou kronikou. (10, s. 6)⁸

Finocchiaro, pravda, za ďalšiu nevyhnutnú úlohu historiografie vedy po-

⁸ Týmto otázkam sa venuje pozornosť v (3, s. 86).

kladá výskum štruktúry historicko-vedeckého vysvetlenia. Tento výskum chce osnovať na analýze M. Scrivenovho pojmu vysvetlenia, pretože tento autor rozlišuje pojem vedecký objav a potvrdenie vedeckého objavu, vedeckú teóriu a vedeckú prax. No ani tieto, ako ani ďalšie Finocchiarove požiadavky nie sú veľmi presvedčivé. A tak, ak sú aj jeho názory a jeho kniha skutočne zaujímavé, dokumentujú a reprezentujú len určitý kritický tón v súčasnej západnej filozofii vedy. Pritom tento kritický tón má iba buržoáznou konštruktívnu a pozitívnu úroveň, lebo aj sám autor stojí na takých istých nesprávnych filozofických a metodologických základoch ako ním kritizovaní spomenutí a ďalší buržoázni vedci. Pomýlená je aj jeho orientácia na vnútorne protirečivú B. Croceho historiografiu vedy, ktorá je okrem toho vzdialená od adekvátnej histórie vedy, a tak nemôže pomáhať pri budovaní jej životaschopných koncepcií. U Finocchiara je sympatická jeho otvorená kritika filozofických koncepcií „základov“ súčasnej buržoáznej filozofie vedy a jej histórie, ktorej mnohé slabé stránky a protirečenia otvorene odhalil; jeho kritika je cenná aj preto, že vychádza z kruhu samých západných vedcov.

*

Ani marxistická kritika novopozitivistických koncepcií vedy nie je v súčasnosti ojedinelá, o čom nás presvedča aj A. E. Levinov článok vo *Voprosch filosofii* (11, s. 181 a n.), prinášajúci niektoré zaujímavé problémy. Autor článku analyzuje F. Suppeho knihu *The structure of scientific theories* (1974), ktorá obsahuje materiál z jedného sympózia z r. 1969, na ktorom sa diskutovalo o súčasnom stave metavedeckých výskumov v USA a Anglicku a o perspektívach ich budúceho vývoja.

Nás v tejto súvislosti zaujíma predovšetkým to, že prof. F. Suppe sa už v úvode knihy zaoberá dejinami vzniku a evolúciou novopozitivistickej koncepcie vedy a že analyzuje aj príčiny jej stagnácie. Autor však túto kritiku nerealizuje z filozofických, či skôr ideologických, ale iba z metodologických a metavedeckých hľadísk, teda vlastne v duchu postpozitivistickej filozofie, čo zoslabuje jej hodnotu.

K týmto otázkam sa pri inej príležitosti vyjadril aj I. Lakatos. Podľa tohto autora základná chyba pozitívizmu spočíva v nesprávnom využívaní tých prvkov či momentov, ktoré vstupujú do arzenálu daného výskumu vedy. Totiž táto chyba podľa neho spočíva v tom, že „technické“ alebo špeciálne pojmy sa používajú v duchu klasickej metafyziky. Pritom si sám uvedomuje, že hoci prostriedky analýzy vedy sa zmenili, netransformoval sa spôsob ich použitia. Lakatos ukazuje (8, s. 94—98)⁹, že pojem empirickej bázy teórie, falzifikácie, ako aj pojem jednoduchosti, krásy atď. teórie, ktoré sa v tradičnom senzualizme a intelektualizme prezentovali ako filozofické kategórie, že tieto pojmy sa objavujú aj v „novojustificacionizme“, t. j. v logickom pozitívizme. Musíme však konštatovať, že Lakatos poukazuje nielen na nedostatky a jednostrannosti novopozitívizmu, ale aj na pozitívne tendencie v ňom.

Spomenutý Suppe analyzuje aj alternatívne koncepcie vedeckej aktivity. Detailne skúma S. Toulminovu, N. P. Hansonovu, T. Kuhnovu, P. Feyerabendovu filozofiu vedy a analýzou týchto filozofií dochádza k názoru, že perspektívne

⁹ Podrobnejšie porovnaj (2, s. 140).

rozpracovanie novej metodológie vedy musí zahrnúť metavedecké rozborry do rozsiahleho historicko-sociologického kontextu. Súčasne však zdôrazňuje nevyhnutnú potrebu teoretickej syntézy evolučných a štruktúrno-sémantických predstáv, čo podľa neho zabezpečí adekvátne chápanie procesov vedeckého poznania. Vo svojom referáte autor navrhol i taxonomickú schému, ktorá má pomáhať pri klasifikácii vedeckých teórií. V tejto súvislosti k triede neopraviteľných teórií zaraďuje konceptuálne systémy, ktoré modelujú skutočnosť bez využitia analýzy chýb našich pozorovaní.

Okrem F. Suppeho aj C. Hempel kritizoval novopozitivistickú koncepciu vedy, hoci, ako vieme, sám bol jedným z predchodcov jej sformovanej fázy. Teraz zamieňa pojmy „jazyk pozorovaní — jazyk teórií“, ktoré mali základný význam v novopozitívizme, za pojmy vnútorné a zjednocujúce teoretické princípy. Treba spomenúť, že prvé z nich podávajú základné princípy a postuláty teórií, kým druhé zasa poukazujú na spôsob korelácie teórie so skúsenosťou. Pritom v tomto kontexte chce Hempel, čo je prijateľné, odstraňovať určitú pojmovú vágnosť, ale hovorí aj o historickej pohyblivosti pri vymedzovaní hraníc pojmov, vidí, že sa nemožno spoliehať iba na formálne štruktúry, a tak hľadá aj ich sémantické interpretácie. Významné je predovšetkým to, že za neprijateľné pokladá dokonca vlastné krédo novopozitivistickej vedeckej teórie — striktne axiomatizovaný systém.

Práve v tejto súvislosti treba spomenúť, že narušenie dialektického princípu konkrétnosti v genéze matematického poznania, ako hovorí A. N. Nysanbajev [12, s. 65], vedie v matematických vedách k rozličným nesprávnym dôsledkom, napr. nielen k ignorovaniu heuristickej úlohy všeobecných princíпов v procese syntézy a vo vývoji vedeckých teórií, ale aj k novopozitivistickej koncepcii o ľubovohnosti princíпов výstavby matematických axiomatických systémov, ako aj k vzniku škôl [logicizmus, formalizmus, intuícionizmus], ktoré odlišne odôvodňujú klasickú matematiku. Pritom podľa autora vo vývoji matematiky sa vyskytujú rôzne úrovne teoretickej syntézy, a tým aj formy konkrétnosti.¹⁰

Na spomenutom americkom sympóziu s určitým programom budovania teórie vedy prišiel aj D. Bohm. Tento autor chápe vedu predovšetkým ako aktivitu, ktorá rozširuje a obohacuje vnímanie vonkajšieho sveta a len sekundárne ju pokladá za prostriedok, ktorým sa získava tzv. odôvodnené poznanie. Pritom v rámci svojho programu pokladá vedeckú aktivitu za perceptívno-komunikatívny proces, ktorého vývoj posunuje naše zmyslové poznanie k novým súvislostiam a formám. A podľa neho práve tieto kontexty vytvárajú charakter vedeckého myslenia, ako aj obraz vedeckého chápania reality.

K problémom filozofie vedy zaujal stanovisko aj T. Kuhn, ktorý hovoril o sociologickom výklade pojmu paradigma, ale aj o jeho teoretickej štruktúre, čím daný pojem dôkladnejšie objasnil. Hodno spomenúť, že tento autor vidí perspektívny smer svojej budúcej aktivity nielen v štúdiu, ale možno dokonca v matematickom modelovaní „tých mechanizmov vedeckej tvorby, ktoré sú „zodpovedné“ za konštruovanie cenných analógií medzi predmetnými oblasťami“. [11, s. 182]

¹⁰ K samej charakteristike axiomatickej a genetickej metódy v matematike pozri G. J. Ruzavin, O prirode matematického znanija, Moskva 1968.

Na sympóziu vystúpili aj ďalší autori, ktorí na Západe polemizujú s novopozitivismom. Patrí medzi nich napr. aj D. Shapere, ktorý tu referoval o perspektívach vednej oblasti veda o vede. V tejto súvislosti hovoril najmä o možnosti výmeny či náhrady už spomenutej dichotómie „pozorovateľné — teoretické“, ktorá bola v novopozitivistickej metodológii jedným z hlavných pojmových nástrojov výkladu vedeckého poznania a ktorá sa v súčasnej etape vývoja buržoáznej filozofie a metodológie vedy prejavuje už ako problematická a obmedzená.

Ešte treba stručne spomenúť, že o otázkach vedeckého poznania hovoril aj B. Cohen. Tento autor si všimá najmä úlohu historického poznania v práci epistemológa, ale všeobecne charakterizoval aj model historického a metodologického myslenia, ako aj ich vzťahy, ktoré sa utvárajú a realizujú pri štúdiu vedy vcelku. H. Putnam sa zasa zaoberal analýzou vedeckého vysvetlenia, ktoré sa rozpracúva aj v nekapitalistických zemiach, a S. Toulmin sa dovoľával realizácie a rozvinutia, ako sám vraví, historicky perspektívnych metodologických výskumov, bez ktorých sa vraj súčasne metodologické bádania nemôžu ďalej pozitívne rozvíjať.

Na záver nášho prehľadu o niektorých sovietskych informáciách filozofickej produkcie z filozofie vedy treba celkove ešte raz zdôrazniť, že tieto informácie nečerpajú len z prác vedcov zo socialistického tábora,¹¹ príp. publikácií vyslovených marxistov, ale že, čo je práve pozitívne, vychádzajú z celosvetovej literatúry z oblasti filozofie vedy. Najmä z tej, ktorá už dlhšie obdobie niektorými svojimi stránkami gravituje k progresu a marxizmu, ale všimajú si aj tú, ktorá sa očividne kompromituje pred tvárou marxistickej vedy. Takúto literatúru však potom sovietski autori vhodne a vecne kritizujú. A práve spomenuté stránky súčasného ideologického boja v oblasti filozofie sme sa v našom prehľade usilovali demonštrovať aj na samom kritickom a polemickom postoji západných mysliteľov predovšetkým ku kedysi veľmi módnemu a preferovanému novopozitivismu, ale aj na kritike jeho samých kritikov.

LITERATÚRA

1. PANČENKO, T. N. — ŠUBAKOV, A. G.: M. Finocchiaro. Istorija nauki kak objasnenije. In: Voprosy filosofii, 1976, № 8.
2. KIRILENKO, G. G.: Gnoseologičeskij status nekotorych koncepcij „filosofii nauki“. In: Filosofskije nauki, 1976, № 3.
3. PETROV, J. V.: Problema fakta v sovremennoj buržuaznoj filosofii istorii. In: Filosofskije nauki, 1976 № 3.
4. MARROU, H.: De la connaissance historique. Paris 1955.
5. FINOCCHIARO, M.: History of Science as Explanation. Detroit 1973.
6. LAKATOS, I.: Infinite Regress and Foundations of Mathematics. In: Proceedings of Aristotelian Society, suppl. London 1962, vol. 36.
7. KORŠUNOV, A. M. — MANTATOV, V. V.: Oтраženie, uslovnost', konvencionalizm. In: Filosofskije nauki, 1976, № 5.
8. LAKATOS, I.: Falsification and Methodology of Scientific Research Programmes. In: Criticism and the Growth of Knowledge. Cambridge 1970.

¹¹ Všimni si napr. obsahlu a dôkladnú recenziu knihy L. Nowaka, Zasady marxistovskej filosofii nauki, Warszawa 1974, ktorú priniesli Filosofskije nauki, 1976, № 5, s. 120 a n.

9. POPPER, K. R.: Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge. London, Routledge 1969.
10. HUGHES, H. Stuart: History as Art and as Science. New York 1964.
11. LEVIN, A. E.: F. Suppe. Struktura naučnych teorij. In: Voprosy filosofii, 1975, № 7.
12. NÝSANBAJEV, A. N.: Nekotoryje metodologičeskije problemy razvitija matematiki. Filosofskije nauki, 1976, № 3.
13. RUZAVIN, G. J.: O prirode matematičeskogo znanija. Moskva 1968.
14. NOWAK, L.: Zasady marxistowskiej filosofii nauki. Warszawa 1974.